

نوع مقاله: پژوهشی

راهبرد سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه پساداعش

حسین فتاحی اردکانی¹

تاریخ دریافت: 1399/12/20؛ تاریخ پذیرش: 1400/03/22

چکیده

تغییرات رخ داده در خاورمیانه پساداعش و نمایان شدن تهدیدهای امنیتی جدید، سبب شده است که ترکیه به درک جدیدی از نقش خود در محیط منطقه‌ای و بین‌المللی دست پیدا کند که نقطه کانونی آن، قدرتمند شدن از طریق فعال شدن در منطقه و پویای شدن بین‌المللی است. بر پایه این راهبرد جدید، ترکیه در پی برقراری توازن و متعادل سازی سیاست خارجی خود در خاورمیانه و محیط بین‌المللی است. به همین دلیل، راهبرد «هم غرب، هم شرق» را در کوتاه مدت و میان مدت در سیاست خارجی خود دنبال می‌کند تا در بلندمدت به هدف اصلی اش، یعنی تبدیل شدن به یک قدرت مستقل جهانی با ارزش‌های ترکی-اسلامی برسد. این پژوهش با کاربردی نظریه نواقع‌گرایی و روش توصیفی-تحلیلی در پی پاسخ‌گویی به این پرسش است که «راهبرد سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه پساداعش چیست؟» یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مؤلفه‌های راهبرد سیاست خارجی ترکیه در حوزه سیاسی، بازنگری در ارتباط با داعش، منطقه‌گرایی با چاشنی بین‌الملل‌گرایی، برقراری دوباره روابط با سوریه، حفظ موازنه قدرت با ایران، و نگاه به روسیه برای بازیابی نقش منطقه‌ای خود در خاورمیانه است. این کشور در حوزه اقتصادی، سیاست ثبات منابع انرژی و توسعه همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای و بین‌المللی را دنبال می‌کند و در حوزه فرهنگی نیز در پی تقویت قدرت نرم و توسعه نفوذ در کشورهای خاورمیانه است.

واژگان کلیدی: ترکیه، سیاست خارجی، پساداعش، خاورمیانه، نواقع‌گرایی

---

1. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه اردکان، یزد، ایران (نویسنده مسئول)
h-fattahi@ardakan.ac.ir

Turkey's Foreign Policy Strategy in the Post-ISIS Middle East

Hossein Fattahi Ardakani¹

Abstract

Changes in the post-ISIS Middle East and the emergence of new security threats have given Turkey a new understanding of its role in the regional and international environment, the focal point of which is strengthening through activation in the region and dynamics. New is international. Based on this new strategy, Turkey seeks to balance its foreign policy in the Middle East and the international environment. For this reason, it pursues the strategy of "both the West and the East" in its short and medium term in its foreign policy in order to become its main goal in the long run, which is to become an independent world power with Turkish-Islamic values. Using neo-realist theory and descriptive-analytical method, this study seeks to answer the question of what is Turkey's foreign policy strategy in the post-conflict Middle East? The research findings show that the components of Turkey's foreign policy strategy in the political field are reviewing in relation to ISIL, regionalism with a touch of internationalism, re-establishing relations with Syria, maintaining the balance of power with Iran and looking at Russia is seeking to regain its regional role in the Middle East. In the economic field, the policy is the stabilization of energy resources and the development of regional and international economic cooperation. In the cultural field, it seeks to strengthen soft power and expand its influence in the Middle East.

Keywords: Turkey, Foreign Policy, Post-ISIS, Middle East, Neo-Realism

---

1. Assistant Professor and Faculty Member, Department of Political Science, Ardakan University
Email: h-fattahi@ardakan.ac.ir

مقدمه

خاورمیانه از معدود مناطق مهم و راهبردی^۱ جهان است که روند دگرگونی‌های سیاسی در آن، بسیار سریع و قابل توجه است. در این منطقه مهم ژئوپلیتیک^۲، قدرت‌های مهم منطقه‌ای مانند ایران، ترکیه، و عربستان در فاصله‌های زمانی بسیار کوتاه، در پی ایجاد تغییراتی در راستای منافع ملی خود و هم‌پیمانانشان هستند. افزون‌براین، قدرت‌های بزرگ بین‌المللی نیز در راستای منافع ملی خود و هم‌پیمانانشان همواره در پی مداخله و اثرگذاری بر روندهای سیاسی منطقه هستند. این مسئله، سبب شده است که تحولات این منطقه مهم، همواره در کانون توجه اندیشمندان حوزه سیاست و قدرت باشد و پیوسته بررسی و ارزیابی شود. ترکیه، یکی از قدرت‌های منطقه‌ای تأثیرگذار خاورمیانه، به‌ویژه در دهه اخیر بوده است. این کشور، به‌سبب برخورداری از پیشینه تاریخی و پیوستگی به مرکزیت سیاسی، تاریخی، و جغرافیایی جهان اسلام، از جایگاه مهمی برخوردار بوده و دگرگونی‌های آن، همواره بر کشورهای دیگر منطقه برای اتخاذ راهبرد های مهم منطقه‌ای و بین‌المللی، تأثیرگذار بوده است. ترکیه، میراث‌دار خلافت اسلامی و یادگار امپراتوری عثمانی و ارزش‌های مهم تاریخی، سیاسی، و فرهنگی جهان اسلام است که در بین نخبگان جهان اسلام، جایگاه شایسته‌ای دارد. منابع اصلی سیاست خارجی سنتی ترکیه عبارتند از: تجربه تاریخی امپراتوری عثمانی (سنت توازن قدرت)، انقلاب ملی‌گرای کمالیستی و ایجاد جمهوری (انزواطلبی)، اروپایی‌سازی و مدرنیزاسیون، و بدگمانی به قدرت‌ها و منافع خارجی (سندروم سور^۳) (Murinson, 2006). براین اساس، این کشور تاکنون سه رویکرد مهم را در راهبرد سیاست خارجی خود شامل رویکرد سیاست خارجی لیبرال (2002-2009)، رویکرد سیاست خارجی نوعثمانی‌گرایی (2009-2015)، و رویکرد سیاست خارجی اورا سیاگرایی (2015 تاکنون) — پشت سر گذاشته است (Baydemir, 2020: 19).

فرایند تاریخی سیاست خارجی این کشور، نشان‌دهنده نوعی پیچیدگی است که محصول تأثیر عوامل منطقه‌ای و جهانی بر این کشور است. در واقع، سیاست خارجی این کشور در دوره‌های

-
1. Strategic
  2. Geopolitics
  3. The Sevres Syndrome

مختلف، پیوسته در حال تغییر بوده است (Ismail, 2020: 62). در این دوران تاریخی، ترکیه از یک کشور وابسته به غرب، به سوی یک کشور روی گردان از سیاست‌های بی‌ثبات‌کننده غرب در منطقه و عمل‌گرایی در سیاست‌های منطقه‌ای حرکت کرده است. در واقع، روابط چندین‌دهه‌ای ترکیه با غرب، این کشور را به این نتیجه رسانده است که نه تنها به جایگاه موردانتظار خود به‌عنوان یک کشور نزدیک به غرب نرسیده است، بلکه اعتبار و جایگاه منطقه‌ای خود را هم به‌مرور از دست داده و اکنون خود را در فضای سیاسی منطقه و محیط بین‌المللی معلق می‌بیند؛ به همین دلیل، در دوره سوم، با اتخاذ رویکرد نوواقع‌گرایی¹، به سوی عمل‌گرایی و بازیابی جایگاه قدرتمند منطقه‌ای خود با نگاه به «اصل خودیاری²» در روابط بین‌المللی، تغییر جهت داده است.

افزون بر قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، باید از بازیگران فروملی‌ای نام برد که در این منطقه بسیار تأثیرگذار بوده‌اند که یکی از مهم‌ترین آن‌ها در سال‌های اخیر، گروه تروریستی داعش³ بوده است. داعش، به‌عنوان یک گروه سیاسی-ایدئولوژیک⁴ با قابلیت بالای استفاده از جنگ روانی و قدرت رسانه‌ای و استفاده بیشینه از خشونت، شناخته می‌شود که به‌طور مستقیم، سیاست و امنیت خاورمیانه را تحت تأثیر اقدامات و ایدئولوژی خود قرار داده است؛ به‌گونه‌ای که می‌توان گفت، ظهور و افول داعش، سبب تقسیم شرایط خاورمیانه به پیش و پس از این گروه شده است. اهمیت این تأثیر به‌اندازه‌ای بود که پس از شکست این گروه، راهبرد منطقه‌ای برخی کشورهای منطقه، از جمله ترکیه، با تأثیرپذیری از آن، دچار دگرگونی در مقام نظریه و عمل شد. «ترکیه، همواره هنگام بروز جنگ قدرت میان کشورهای گوناگون — که بیشتر ناشی از رقابت برای کسب منافع در محیط منطقه‌ای و بین‌المللی است و سبب به‌وجود آمدن خلأ قدرت می‌شود — در پی گزینه‌های جدید سیاست خارجی در راستای متعادل‌سازی این روابط قدرت و سازگاری خود با شرایط جدید بین‌المللی است» (Baydemir, 2020: i)؛ بنابراین، ظهور داعش، بهانه‌ای شد تا ترکیه با تکیه بر دیدگاه‌های ایدئولوژیک و گرایش‌های اخوانی خود در پی حذف دولت سوریه و بازیابی قدرت منطقه‌ای خود باشد. برخی بر این نظرند که نزدیکی و همانندی گرایش‌های ایدئولوژیک داعش و

-
1. Neo Realism
  2. Self-Help
  3. Isis
  4. Ideological

اردوغان، در کنار وجود دشمنانی چون ایران و سوریه، عاملی برای نزدیکی و همکاری بین ترکیه و داعش بوده است (Mousavi, 2016: 7-366)، اما اشتباه محاسباتی ترکیه در این دوره، امید بستن به حمایت متحدان خود، شامل نظام امنیتی غرب، یعنی اروپا و آمریکا، و دست کم گرفتن متحدان سنتی سوریه، یعنی ایران، روسیه، و حزب الله بود (Kösebalaban, 2020: 7). اما افول قدرت داعش در منطقه، بار دیگر راهبرد منطقه‌ای ترکیه را دچار تغییر کرد.

درواقع، پس از وقوع دگرگونی‌های ناشی از حذف داعش در منطقه، ترکیه بار دیگر اقدام به بازبینی و ارزیابی راهبرد منطقه‌ای خود (در راستای تقویت جایگاه خود و دستیابی به اهداف موردنظر) کرد. در واقع، «ترکیه، کشوری است که سیاست خارجی اش در چارچوب منافع ملی تدوین و اجرا می‌شود. هر جا که منافع کشور به خطر بیفتد، عذرخواهی می‌کند (مورد روسیه) و هر جا که منفعتش ایجاب می‌کند، به جهان اسلام پشت می‌کند (مورد اسرائیل)؛ بنابراین، ضمن اینکه با تل‌آویو رابطه راهبردی دارد، به مردم فلسطین هم توجه ویژه‌ای نشان می‌دهد. در همین راستا، در مورد سوریه، دولت ترکیه برای حفظ منافعش، هم با ایران و روسیه متحد شده و هم با ائتلاف غربی و مخالفان بشار اسد همگام شد» (Arkan, 2019).

افزون‌براین، خروج ترامپ از کاخ سفید و ورود بایدن نیز تغییرات بنیادینی را در راهبرد سیاست خارجی ترکیه ایجاد خواهد کرد، زیرا سیاست خارجی ترکیه تا حد زیادی تحت تأثیر غرب و به ویژه آمریکا است. دیدگاه‌های بایدن درباره عدم حمایت از عربستان در جنگ یمن، عدم فروش سلاح به عربستان، و بازگشت به برجام، فضای جدیدی را برای راهبرد منطقه‌ای ترکیه در دوران پساداعش ایجاد خواهد کرد؛ بنابراین، پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که «راهبرد سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه پساداعش چیست؟» فرضیه‌ای که ما در پی تبیین آن هستیم، این است که «ترکیه با گذار از دوران پرفرازونشیب سیاست‌های سه‌گانه منطقه‌ای، در پی افول داعش و ناامیدی از آمریکا و غرب، در اندیشه بازبینی جایگاه و قدرت منطقه‌ای خود بوده و با ساماندهی راهبرد خود در سه حوزه سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی، در حال اجرای مؤلفه‌های آن است». در ادامه، پس از بررسی پیشینه و چارچوب نظری پژوهش، اقدامات ترکیه را در چارچوب مفهومی پژوهش تحلیل و تبیین خواهیم کرد؛ بنابراین، چارچوب این پژوهش، به شکل زیر است.

شکل 1. چارچوب مفهومی پژوهش

1. پیشینه پژوهش

صادقی اول و همکاران (Sadeghi Aval et al, 2020:1-23) در مقاله‌ای با عنوان «ژئوپلیتیک انتقادی و تحلیل رویکرد ترکیه در قبال داعش»، با تکیه بر رویکرد ژئوپلیتیک انتقادی¹ بر این نظرند که ترکیه، در پی این بود که با حمایت نامحسوس از داعش، قدرت محور مقاومت در منطقه، به ویژه ایران و تشیع را تضعیف کند تا بتواند اسلام موردنظر خود را که مبتنی بر عثمانی‌گرایی و هویت‌گرایی اسلامی و منطقه‌ای حزب عدالت و توسعه است، نهادینه‌تر کند.

پیشگاهی فرد و همکاران (Pishgahi-Fard et al, 2020:23-46) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل مواضع ترکیه در قبال تحولات منطقه (مورد مطالعه: داعش)» بر این نظر بوده‌اند که ترکیه، با هدف بازیابی هژمونی عثمانی و سیاست خارجی نگاه به شرق و خاورمیانه و در راستای رسیدن به اهداف امنیت ملی خود، در قبال داعش، رویکرد تساهل و تسامح، همکاری و همراهی، و پشتیبانی از برخی اقدامات داعش را در پیش گرفته است.

1. Critical Geopolitics

قاسمی (Ghasemi, 2016:93-114) در مقاله‌ای با عنوان «استراتژی ترکیه در قبال داعش» بر این نظر است که در بحران سوریه، ترکیه ابتدا نقش پشتیبان جدی مخالفان دولت سوریه را به عهده گرفت و پس از ظهور داعش، سیاست انفعال و اغماض را پیشه کرد که نتیجه آن، معرفی ترکیه به عنوان دولت پشتیبان داعش بود و این سیاست‌ها بر پایه نظریه رئالیسم و نگرانی‌های امنیتی رهبران این کشور قابل تبیین است.

گل محمدی و همکاران (Golmohammadi et al, 2016:69-92) در مقاله‌ای با عنوان «اردوغانیسم و فهم سیاست خاورمیانه‌ای ترکیه»، بر این نظرند که برداشت‌های ذهنی رهبران ترکیه، به ویژه اردوغان، چارچوب اصلی سیاست خارجی این کشور را ورای واقعیت‌های محیطی و راهبردی ترکیه تشکیل می‌دهد که نتیجه آن، تحکیم اقتدارگرایی، رویکردهای تهاجمی در منطقه، و افزایش حملات تروریستی و ناامنی داخلی این کشور است.

اسماعیلی و همکاران (Ismaili et al, 2016:175-202) در مقاله‌ای با عنوان «افول و زوال مدل ترکیه در خاورمیانه»، بر این نظرند که ترکیه، همواره در پی مطرح کردن خود به عنوان یک قدرت با ویژگی‌های دموکراسی، توسعه اقتصادی، ثبات سیاسی، و مرجع حل اختلاف‌های سیاسی در منطقه خاورمیانه بوده است، اما همواره با ناکامی روبه‌رو شده و در عمل، مدل ترکیه‌ای حکومت در خاورمیانه را باید ناکارآمد و تمام‌شده به‌شمار آورد.

کاسبالابان¹ (Kösebalaban, 2020:335-344) در مقاله‌ای با عنوان «تحول سیاست خارجی ترکیه به سوی سوریه: بازگشت امنیت» بر این نظر است که ترکیه به منظور حفاظت از امنیت ملی خود، به تدریج از سال 2015، به سوی گفتمان ملی‌گرایانه‌تر و در راستای تضاد با سیاست لیبرالی که پیشتر به آن پایبند بود، تغییر موضع داده است. در واقع، به جای عقلانیت، ترس از قدرت‌یابی مخالفان کرد، به مسئله اصلی سیاست خارجی آن تبدیل شده است که منجر به استفاده از ابزار نظامی و در نتیجه، دوری از آمریکا و اروپا و نزدیکی راهبردی به روسیه شده است.

بایدمیر² (Baydemir, 2020) در پایان‌نامه خود با عنوان «معضل انتقادی سیاست خارجی ترکیه بین شرق و غرب: پیامدهای تغییر سیاست خارجی ترکیه در مورد امنیت اتحاد در سطح محلی، منطقه‌ای، و جهانی» تأکید کرده است که تأثیر نظام بین‌المللی پس از جنگ سرد و فروپاشی

1. Hasan Kosebalaban

2. Baydemir

شوروی و آغاز نظم هژمونیک جهانی به رهبری آمریکا بر ترکیه، سبب شد که این کشور، فرایند سیاست خارجی خود را به منظور متعادل‌سازی و سازگاری با وضعیت جدید بین‌المللی آغاز کند.

اسماعیل¹ (Ismail, 2020: 60-73) در مقاله‌ای با عنوان «ترکیه تحت حکومت حزب عدالت و توسعه: سیاست خارجی در قبال خاورمیانه» بر این نظر است که این حزب، ابتدا در پی سیاست نگاه مثبت به غرب بود، اما به مرور در یافت که در آینده، جایی در بلوک قدرت غرب ندارد و سرانجام، به سیاست منطقه‌ای ارتباط و نزدیکی با همسایگان روی آورد.

آلتونیشیک² (Altunışık, 2020) در مقاله‌ای با عنوان «چرخش جدید سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه: ناامنی‌های منطقه‌ای و داخلی»، بر این نظر است که سیاست خارجی ترکیه، در سال‌های اخیر به سبب دگرگونی‌های داخلی، منطقه‌ای، و بین‌المللی تغییر کرده است که در بردارنده تغییر در تعامل با آمریکا و روسیه، رقابت با محور عربستان-امارات در منطقه، افزایش استفاده از قدرت نظامی، و ترجیح اقدامات یک‌جانبه است.

سونمز³ (SÖNMEZ, 2019) در مقاله‌ای با عنوان «نبرد ترکیه علیه داعش» با اشاره به نحوه ظهور و بروز گروه داعش، بر این نظر است که ترکیه، از نخستین کشورهایی بود که با این گروه درگیر شد و در ادامه، به اقدامات سخت و نرم ترکیه به عنوان یک بازیگر اصلی در برابر این گروه اشاره می‌کند.

همان‌گونه که مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد، راهبرد سیاست خارجی ترکیه در دوران پساداعش، به گونه‌ای همه‌جانبه ارزیابی نشده است؛ بنابراین، وجه نوآورانه و تمایز پژوهش حاضر، تبیین راهبرد سیاست خارجی این کشور در دوران پساداعش و واکاوی آن در سه حوزه سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی است.

2. روش پژوهش

این پژوهش به لحاظ نوع، کاربردی—توسعه‌ای و به لحاظ روش، توصیفی—تحلیلی است. برای گردآوری داده‌های پژوهش نیز از روش اسنادی و کتابخانه‌ای و از منابع معتبر علمی و پژوهشی

1. Muhammad Ismail

2. Benli Altunışık

3. Goktug Sonmez

استفاده شده و سعی شده است در تحلیل داده‌ها، از داده‌های پس از سقوط داعش استفاده شود. بر همین اساس، در ادامه، پس از بررسی چارچوب نظری پژوهش، راهبرد سیاست خارجی ترکیه پسداداش را در سه حوزه سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی، واکاوی و در پایان نیز دستاوردهای آن را در بعد منطقه‌ای تبیین کرده‌ایم.

3. چارچوب نظری پژوهش

نواقح گرای که از دل نظریه واقع‌گرایی برآمده است، سعی می‌کند، واقع‌گرایی را با مفهوم قدرت و ارزش‌های سیاسی امروزی، به‌گونه‌ای نرم تطبیق دهد. نواقح گرای نشان می‌دهد که «درست همان‌گونه که ابزار قدرت و ضمانت‌های اجرایی، سرشت حقوق را به‌طور کامل متجلی نمی‌کنند، سرشت سیاست را نیز نمی‌توان با استناد به قدرت، به‌عنوان مهم‌ترین ابزار سیاست، به‌طور کامل آشکار کرد (Kindermann, 1985: 10-11)؛ بنابراین، باید در جست‌وجوی چیزی فراتر از قدرت در مفهوم واقع‌گرایی کلاسیک بود و با آمیختن آن‌ها با یکدیگر، واقعیت‌های مبتنی بر قدرت را تحلیل کرد. بر این اساس، «رویکرد نواقح‌گرا، در بردارندهٔ مقوله‌های پژوهشی به‌هم‌وابسته‌ای شامل: 1) سیستم و تصمیم (رهبری)؛ 2) منافع و قدرت؛ 3) برداشت و واقعیت؛ 4) همکاری و منازعه (راهبرد رفتاری)؛ و 5) هنجار یا نفع است» (Doherty & Faltzgraf, 2009: 196). هدف اصلی نواقح‌گرایی، دوری جستن از پیش‌فرض‌های متضدانه واقع‌گرایی است تا با دخالت دادن عناصر بااهمیتی همچون موقعیت بازیگر در محیط منطقه‌ای و بین‌المللی، و در نظر گرفتن ویژگی‌های فرهنگی، اقتصادی، و تعامل میان دولت‌ها، تحلیل درستی از روابط بین بازیگران قدرت ارائه دهد. برخلاف نظریه واقع‌گرایی کلاسیک، نواقح‌گرایی، محیط (ساختار) پرآشوب بین‌المللی را مبنای تحلیل قرار می‌دهد و عملکردهای چندگانه دولت و بازیگران دیگر عرصه قدرت را مبنای تصمیم‌گیری و دستیابی به اهداف می‌داند و از سرشت شرور انسان که مبنای تحلیل واقع‌گرایی است، عبور می‌کند. افزون‌بر این، کسب سود و منفعت، همچنان هدف اصلی دولت‌ها در ارائه راهبردهای سیاست خارجی آن‌ها بوده و آن‌ها همواره در حال سنجش و محاسبه سود و زیان خود، بر پایه عملکردها و منابع در دسترسشان هستند و برای دستیابی به آن‌ها، به‌ویژه در حوزه منافع حیاتی، حتی حاضر به جنگ نیز هستند و این مسئله در دولت‌های توسعه‌طلب، تا برابری سود و زیان، یا

برتری سود، ادامه دارد (Gilpin, 1981: 9-11). همچنین، یکی از اصلی‌ترین شاخص‌های مکتب نواقع‌گرایی، توازن قوا در سطوح منطقه‌ای است که در آن به سیاست حفظ و وضع موجود، تلاش سازمان‌یافته برای کنترل قدرت بازیگران در شرایط آنارشی، و تعادل قدرت و کنشگری بازیگرانی که در پی کسب قدرت بیشتر یا جایگاه برتر منطقه‌ای هستند، اشاره می‌کند (Mosallanejad, 2011: 135-138)؛ بنابراین، به نظر می‌رسد که با توجه به محیط پر آشوب منطقه خاورمیانه و کار بست راهبردهای گوناگون از سوی قدرت‌های منطقه‌ای برای دستیابی به اهداف و مطلوبیت‌ها، نظریه نواقع‌گرایی برای تبیین راهبرد سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه پساداعش، نسبت به نظریه‌های دیگر موجود در حوزه شناخت و تبیین روابط بین‌الملل، مناسب‌تر باشد. ترکیه پساداعش، درگیر پیچیدگی‌ها و گاهی اشتباه‌های محاسباتی در حوزه سیاست منطقه‌ای و بین‌المللی شده است که از نگاه نواقع‌گرایی، به ویژه تأکید این نظریه بر موضوع رهبری و هنجارها و منافع، می‌توان به پرسش‌هایی درباره چرایی و چگونگی راهبرد سیاست خارجی این کشور پاسخ داد. بر همین اساس، در ادامه راهبرد سیاست خارجی پساداعش این کشور در سه حوزه سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی را بررسی و ارزیابی کرده‌ایم.

4. راهبرد سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه پساداعش

برای تحلیل راهبرد سیاست خارجی ترکیه در دوران پساداعش، می‌توان از رویکرد نواقع‌گرایی بهره جست. بر این اساس، تأکید بر منافع ملی و امنیت ملی در محیط آنارشیک منطقه‌ای و بین‌المللی، از اصول بنیادین راهبرد سیاست خارجی ترکیه در راستای حفظ بقا، دستیابی به اهداف، و تثبیت جایگاه منطقه‌ای این کشور به‌شمار می‌آید. اقدامات ترکیه بر پایه نگرش نواقع‌گرایی و در راستای بازیابی جایگاه و قدرت منطقه‌ای این کشور در سه حوزه سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی قابل ارزیابی است. در این سیاست خارجی جدید — که به نظر تاسپینار¹، نئوعثمانیسم نام دارد — ترکیه در پی استفاده از قدرت نرم و نفوذ سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی در سرزمین‌های پیشین امپراتوری عثمانی است (Taspinar, 2012: 127-140).

1. Taspinar

1-4. مؤلفه‌های سیاسی

ارتباط ترکیه با داعش

ارزیابی ارتباط ترکیه با داعش نشان می‌دهد که این کشور، از داعش به‌عنوان یک برگ برنده در راستای پیشبرد اهداف منطقه‌ای خود استفاده کرده است. در واقع، نوعی دوگانگی و زیرکی راهبردی در سیاست‌های مبارزه با داعش از سوی این کشور مشاهده می‌شود که نگرانی همسایگان و کشورهای دیگر منطقه را برانگیخته است. چنان‌که امانوئل مکرون¹ اعلام کرده است، زمان آن است که ترکیه، موضع مبهم خود را در مورد دولت اسلامی روشن کند. عده‌ای بر این نظرند که اگر حمایت‌های مستقیم و غیرمستقیم دولت اردوغان نبود، داعش در سال 2014 قدرت نمی‌گرفت (Yayla, 2020). افزون‌براین، احمد داود اوغلو²، وزیر امور خارجه و نخست‌وزیر پیشین ترکیه اعلام کرده است که کشورش در سال 2013، در راستای حمایت از منطقه، داعش را یک سازمان تروریستی معرفی و در روزنامه رسمی منتشر کرده است (Davutoğlu, 2014). این سخن را می‌توان رسمی‌ترین موضع ترکیه دانست که طبیعتاً باید با یک سازمان تروریستی که جان و امنیت شهروندان منطقه را به خطر انداخته و بشریت را تهدید می‌کند، به مبارزه برخیزد. اما در مقابل، اخبار و گزارش‌های زیادی مبنی بر روابط مخفیانه ترکیه با این سازمان تروریستی به‌گوش می‌رسید که از نگرانی دولت‌های منطقه برای تضعیف اقدامات آن‌ها در مبارزه با داعش حکایت داشت. به‌نظر یوسف مفتی اوغلو، مشاور پیشین عبدالله گل، «پشتیبانی لجستیکی و حمایت‌های طولانی‌مدت ترکیه، رسانه‌های دولتی و سازمان‌های غیردولتی اسلامی، به‌همراه عربستان و قطر، از این گروه‌ها و آزادی رفت‌وآمد آن‌ها از طریق مرزهای ترکیه به سوریه برای نبرد با دولت اسد، باعث شد که این کشور به یک پایگاه پشتیبانی از داعش، النصره، و گروه‌های سلفی دیگر تبدیل شود. آن‌ها روزها در سوریه می‌جنگیدند و شب‌ها در ترکیه استراحت می‌کردند» (Müftüoğlu, 2016). صرف‌نظر از این ارتباط سیاسی و ایدئولوژیکی ترکیه با داعش، گزارش‌هایی مبنی بر فروش نفت سوریه توسط داعش به ترکیه و تأمین تسلیحات این سازمان و آموزش نیروهای آن‌ها در خاک ترکیه هم اعلام شد و بلال اردوغان، پسر رجب طیب اردوغان را قاچاقچی اصلی تجارت نفت با

1. Emmanuel Macron

2. Ahmet Davutoglu

داعش معرفی کردند (Turbeville, 2016- Sputnik News, 2015).

با این حال، پس از هلاکت سرکرده داعش، اردوغان در توثیقه ضمنی اعلام رضایتمندی از این خبر، نام داعش را در کنار گروه‌های تروریستی دیگری مانند «پکک» و «ی‌پ‌گ» قرار داد تا نشان دهد، تاچه اندازه قادر است برای دستیابی به اهداف خود، با کارت داعش بازی کند (trt, 2019). ترکیه سعی کرده است، از یک سو، با حمایت و همکاری مخفیانه با داعش، بستری را برای دستیابی به اهداف منطقه‌ای خود، یعنی سرنگون کردن بشار اسد، فشار به ایران، سرکوب جدایی طلبان کرد، و اثبات برتری سیاسی و ایدئولوژیکی خود فراهم کند، و از سوی دیگر، با محکوم کردن تروریسم داعش در ظاهر، هیچ‌گاه در مظان اتهام رسمی پشتیبانی از تروریسم قرار نگیرد. اما این راهبرد چندوجهی و اشتباه محاسباتی ترکیه سبب شده است که داعش، هسته‌های طرفدار خود را در این کشور تقویت کند (Ghasemi, 2016: 111) و در آینده‌ای نه‌چندان دور، احتمال درگیری رسمی و آشکار بین داعش و ترکیه دور از ذهن نیست.

منطقه‌گرایی با چاشنی بین‌الملل‌گرایی

هدف اردوغان این است که ترکیه را به بازیگری قدرتمند، نه تنها در منطقه بلکه در سطح جهان، تبدیل کند (Barkey, 2010). داود اوغلو، بر این نظر بود که «ترکیه، مسیر تغییرات در خاورمیانه را هدایت خواهد کرد، نه تنها به‌عنوان دوست، بلکه به‌عنوان کشوری که منادی ایده‌های تغییر و نظم نوین منطقه‌ای است» (Davutoglu, 2012). به لحاظ ژئوپلیتیکی، ترکیه حلقه پیوند بین شرق و غرب است و به همین دلیل، از وزن راهبردی ویژه‌ای در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی برخوردار بوده و تأثیرات زیادی را از این موضوع دریافت کرده که آخرین مورد آن، مسئله داعش و درگیری‌های لفظی ترکیه با غرب است. عده‌ای بر این نظرند که دیپلماسی ترکیه باید بر پایه اصل میانجیگری و همکاری میان طرفین منازعه در مناطق پیرامون این کشور باشد (Soyzal, 2004: 39). این مزیت، همواره ترکیه را در دوراهی منطقه‌گرایی و بین‌الملل‌گرایی قرار داده است. یکی از اقدامات حزب عدالت و توسعه، اتخاذ رویکرد مثبت به غرب بوده است که پیوستن به ناتو و پذیرش ترتیبات امنیتی این سازمان و واگذاری پایگاه «اینجرلیک» به آمریکا، از نمودهای اصلی آن به‌شمار می‌آید. در واقع، اصل غربی شدن، از اصول بنیادین سیاست خارجی این کشور پس از جنگ جهانی دوم بوده است (Bali aykan, 1996: 346-347). هدف ترکیه از غرب‌گرایی، اروپایی شدن

است و با وجود مخالفت اروپا، آمریکا از آن حمایت کرده و ترکیه نیز به گونه‌ای مستقیم و غیرمستقیم به پیشبرد سیاست‌های آمریکا در منطقه غرب آسیا، قفقاز، خزر، بالکان، و آسیای مرکزی کمک کرده است (Vosoughi & Rezaei, 2015: 190-191).

افزون‌براین، این کشور در حال نشان دادن چهره‌ای سکولار از اسلام مدل ترکیه‌ای است. در واقع، این کشور، نسخه‌ی منحصر به فردی از یک دولت سکولار را ارائه می‌دهد که نزدیک به دموکراسی غربی است (Onis, 1995). این اسلام سکولار، برآمده از برداشت حزب عدالت و توسعه و به ویژه فهم اردوغان از اسلام بوده و در حال تبدیل شدن به ایدئولوژی رسمی این کشور است؛ به گونه‌ای که برخی از کارشناسان مسائل داخلی ترکیه از آن به عنوان «اسلامیسم» یاد می‌کنند (Aras, 2016: 40-42). این اقدامات در راستای بین‌المللی‌گرایی، کسب وجهه بین‌المللی، تسهیل ورود به اتحادیه اروپا، ورود به باشگاه همکاری با قدرت‌های بین‌المللی، و تقویت جایگاه منطقه‌ای ترکیه بوده است. احمد داود اوغلو، این راهبرد را در کتاب «عمق استراتژیک» خود، این گونه توضیح می‌دهد که ترکیه باید بین سیاست نزدیکی به غرب و ارتباط با همسایگان در شمال آفریقا و خاورمیانه، تعادل و توازن برقرار کند و در پی تعادل در ارتباط با غرب باشد، نه جایگزینی آن (Ghahramanpour, 2010). اما همچنان، نگرانی از اقدامات پیش‌بینی‌ناپذیر و چالش‌برانگیز ترکیه زیر پرچم حزب عدالت و توسعه در غرب وجود دارد (Baydemir, 2020: 5).

اما اقدامات پساداعش ترکیه نشان می‌دهد که این کشور، به طور کامل از غرب ناامید و روی‌گردان شده و در پی ایجاد تعادل در سیاست‌های منطقه‌ای خود، به ویژه افزایش توجه به حوزه خاورمیانه و بالکان، است. در واقع، «غرب، دیگر در تفکر راهبردی ترکیه، از جایگاه مقدسی برخوردار نیست» (Ulgen, 2010). افزون‌براین، ترکیه همچنان در پی تعریف منافع ملی از نگاه خود و توسعه سیاست‌های منطقه‌ای خود در کشورهای دیگر، از جمله سوریه و عراق، است که اعتراض همسایگان را برانگیخته است. بایدمیر استدلال می‌کند که ترکیه در پی اجرای سیاست «هم غرب و هم شرق» است تا در کوتاه و میان‌مدت، به عنوان قدرت منطقه‌ای و در بلندمدت با اجرای راهبرد «نه غرب و نه شرق»، به عنوان یک قدرت جهانی مستقل با هویت و ارزش‌های ترکی-اسلامی شناخته شود... ترکیه در پی تغییرات جدی در روابط با همسایگان و برقراری یک اتحاد منطقه‌ای جدید با همکاری ایران و قطر و مشارکت راهبردی جدید با روسیه بر پایه اوراسیاگرایی است

(Baydemir, 2020: 13-23).

اما به نظر می‌رسد که راهبرد ترکیه در دوران پساداعش، دچار نوعی سردرگمی و تضاد است. فیلیپس¹ بر این نظر است که ترکیه، به جای اینکه لنگر صلح و ثبات و امنیت باشد و مشکلات خود را با همسایگان به صفر برساند، اکنون با همه، اختلاف نظر پیدا کرده و بیش از هر زمان دیگری منزوی شده است (Philips, 2017). البته ترکیه این مسئله را نه «انزوا»، بلکه «تنهایی گرانبها» می‌داند (Baydemir, 2020: 22) و نشان دادن سردرگمی در راهبرد می‌تواند تاکتیکی برای ایجاد اختلال در محاسبات راهبردی کشورهای دیگر و رقبا باشد، زیرا از یک سو، ترکیه در منطقه با توجه به راهبرد اورا سیاگرایی، به ایران و روسیه نزدیک می‌شود و از سوی دیگر، همچنان نمی‌خواهد همه پیوندهای خود را با اتحادیه اروپا و آمریکا بگسلد. به نظر می‌رسد، منطق این راهبرد تناقض‌گونه²، نیاز مطلق ترکیه به ایجاد یک توازن موقت تا زمانی است که این کشور به قابلیت‌های سیاسی، اقتصادی، و نظامی لازم برای تبدیل شدن به یک قدرت مستقل منطقه‌ای و جهانی دست پیدا کند (Baydemir, 2020: 60)؛ بنابراین، در نگاه نخست، سردرگمی و پیش‌بینی‌ناپذیری، دستاورد راهبرد پساداعش سیاست خارجی ترکیه در منطقه و محیط بین‌المللی است، اما باید توجه داشت که این کشور با پشتوانه ایدئولوژی نوع‌مانیسم، همه تلاش خود را برای بازیابی قدرت از طریق توسعه مرادوات سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی به کار گرفته است. «در مجموع، آن‌ها تلاش می‌کنند که در آینده، به یک محور مهم بین‌المللی تبدیل شوند تا قدرت چانه‌زنی و حضورشان در منطقه، نسبت به قدرت‌های دیگر افزایش یابد» (Arkan, 2019). در واقع، درست، هنگامی که امیدها برای هموار شدن مسیر پیوستن ترکیه به اتحادیه اروپا در جریان بود، وقوع رویدادهای قبرس و مدیترانه شرقی، ورق را به ضرر ترکیه برگرداند و در نتیجه، اردوغان اعلام کرد که ترکیه می‌تواند بدون نیاز به هنجارهای اتحادیه اروپا، با افتخار به یک قدرت منطقه‌ای تبدیل شود (Kirchner & Flanagan, 2020)؛ بنابراین، نوعی سردرگمی در راهبرد منطقه‌ای و بین‌المللی ترکیه قابل مشاهده است که می‌توان نتایج آن را در جدول شماره (1) مشاهده کرد.

1. Philips

2. Paradoxical

جدول 1. نتایج راهبرد سیاست خارجی ترکیه پساداعش

کشور	موضوع و اقدام ترکیه	نتیجه
ایران	شعرخوانی اردوغان در آذر بایجان با مضمون تجزیه طلبانه	برانگیختگی جامعه ایران و اعلام نارضایتی و احضار سفیر ترکیه توسط ایران ⁽¹⁾
عراق	تجاوز نظامی، نفوذ، و توسعه طلبی ارضی و تأسیس پایگاه‌های نظامی توسط ترکیه	احضار سفیر ترکیه و محکوم کردن اقدامات و تهدید به قطع روابط اقتصادی ⁽²⁾
امارات	حمایت از اخوان المسلمین و دخالت در کشورهای عربی	اعتراض و روی گردانی از ترکیه و ائتلاف با عربستان، مصر، بحرین و اسرائیل ⁽³⁾
ارمنستان	کمک به آذربایجان در جریان جنگ با ارمنستان	درگیری نظامی و قطع روابط سیاسی ⁽⁴⁾
سوریه	ابتدا همکاری و سپس تجاوز به سوریه و انحراف از اهداف مذاکرات آستانه	انتقاد و اعتراض سوریه ⁽⁵⁾
مصر	حضور نظامی ترکیه در شمال سوریه	ابراز نگرانی دبیرکل سازمان ملل، انتقاد و مخالفت مصر و ایران، مخالفت اتحادیه اروپا و اتحادیه عرب، و احضار سفرای ترکیه توسط فرانسه، هلند، و ایتالیا ⁽⁶⁾
آمریکا	خرید سامانه اس 400 از روسیه	تحریم رئیس صنایع دفاعی ترکیه توسط آمریکا ⁽⁷⁾
فرانسه	اختلاف بر سر مسئله نسل‌کشی ارمنه، دخالت در لیبی، سوریه، قریه‌باغ، و شرق مدیترانه	فراخوانی سفیر فرانسه از ترکیه، احضار سفیر ترکیه، و تنش دیپلماتیک و سیاسی ⁽⁸⁾
آلمان	مسئله مهاجران، بحران سوریه، دخالت در لیبی، جست‌وجوی منابع گازی در شرق مدیترانه	تنش در روابط سیاسی و دیپلماتیک و تهدید به تحریم ترکیه توسط اتحادیه اروپا ⁽⁹⁾
یونان	تبدیل کاربری کلیسای ایاصوفیه به مسجد، طرح موضوع دو دولت مستقل و حمایت از استقلال جمهوری ترک‌نشین قبرس شمالی، عملیات اکتشاف منابع گازی در شرق مدیترانه	تصویب قطعنامه غیرالزام‌آور تحریم ترکیه از سوی اتحادیه اروپا ⁽¹⁰⁾
اتحادیه اروپا	تقاضای حقوق بشر، دموکراسی و آزادی بیان، مسئله مهاجران و امنیت اروپا، فرستادن سلاح به لیبی، دخالت در قبرس شمالی و عملیات اکتشاف منابع گازی در شرق مدیترانه، خرید سامانه اس 400	تیرگی روابط سیاسی و دیپلماتیک و سخت شدن روند الحاق ترکیه به اتحادیه اروپا ⁽¹¹⁾

این موارد، نشان می‌دهند که در حال حاضر، ترکیه در حوزه روابط و راهبرد سیاست خارجی خود، دچار فراز و فرودهای چشمگیر و تأثیرگذاری، به‌ویژه در منطقه خاورمیانه، شده است. در حال حاضر، اگر ترکیه به‌عنوان بازیگر تأثیرگذاری در معادلات منطقه‌ای شناخته می‌شود، نه به دلیل سیاست‌های متوازن آن، بلکه به‌سبب موقعیت ژئوپلیتیکی و همسایگی آن با کانون‌های بحران منطقه و همچنین، موضوع بحران پناهجویان و تلاش نخبگان عمل‌گرای این کشور برای برون‌رفت از انزوای سیاسی در معادلات جاری خاورمیانه است (Golmohammadi, et. al, 2016: 71). می‌توان الگوی راهبرد سیاست خارجی ترکیه را در جدول شماره (2) مشاهده کرد.

جدول 2. الگوهای حاکم بر سیاست خارجی ترکیه در مناطق مختلف

کشورها و مناطق	الگوی سیاست خارجی ترکیه
خاورمیانه	سیاست همکاری اقتصادی در کنار همکاری و تنش سیاسی
اتحادیه اروپا	نگاه راهبردی بر پایه صلح متقابل
ایالات متحده	روابط بر پایه درک مشترک و تحت تأثیر شرایط نوین
آسیای مرکزی	حضور حداکثری بر پایه همبستگی فرهنگی
روسیه	دیالکتیک همکاری و رقابت

Source: Omid & Ghalamkari, 2020, 311

• برقراری روابط سیاسی با سوریه

ترکیه در سال‌های اخیر، بیشترین تنش را با سوریه داشته است. با آغاز اعتراض‌های داخلی در سوریه، ترکیه ابتدا سیاست صبر و انتظار را در پیش گرفت، اما با ورود غرب به این مسئله و حمایت از مخالفان حکومت، ترکیه نیز از سیاست جدید خود مبنی بر براندازی حکومت بشار اسد، رونمایی کرد. هم‌زمان، ایران و سوریه، ترکیه را متهم کردند که در حال دامن زدن به درگیری‌های فرقه‌ای در خاورمیانه است (Baydemir, 2020: 42). پیشینه تنش سوریه و ترکیه به موارد اختلاف‌های مرزی و ادعاهای سوریه در مورد استان هاتای (اسکندرون)، اختلاف بر سر منابع آبی رودخانه فرات، و ادعاهای ترکیه مبنی بر حمایت سوریه از حزب کارگران کردستان، مربوط می‌شود (Svet, 2010: 23)، اما مهم‌ترین مسئله‌ای که سبب دخالت ترکیه در ناآرامی‌های سوریه شد، مسئله کردها و ادعای ترکیه مبنی بر حمایت سوریه از آن‌ها علیه ترکیه بود. سوریه همواره از گروه‌های تروریستی، به‌عنوان اهرم فشار بر ترکیه استفاده می‌کرد (Fatemi Nasab & Chegini, 2011: 175)؛ به‌گونه‌ای که در دهه‌های 1980 و 1990، دمشق یکی از مهم‌ترین حمایت‌کنندگان کرد های جدایی طلب ترکیه بود (Taspinar, 2012: 136).

درواقع، آنکارا همواره سوریه را به دلیل پناه دادن به کردها و تجهیز و تأمین نیازهای آن‌ها، یک تهدید امنیتی جدی به‌شمار می‌آورد (Larrabee, 2008). با آغاز ناآرامی‌ها در سال 2011، ترکیه ابتدا موضعی میانجی‌گرایانه و نصیحت‌گونه داشت، اما یک‌باره پس از گذشت 6 ماه، موضع خود را کاملاً تغییر داد و به حامی مخالفان بشار اسد تبدیل شد (Mousavi Shafaei & Zomordi, 2016: 151). تا پیش از ظهور داعش، ترکیه در یک تنگنای ژئوپلیتیکی قرار داشت که با ظهور این گروه سعی کرد با همراهی با

آمریکا برای تغییر حکومت در سوریه، گروه‌های طرفدار خود را در این کشور به قدرت برساند و از این تنگنای ژئوپلیتیکی خارج شده و حوزه نفوذ خود را گسترش دهد (Heshmati Jadid et al, 2014: 190). شمال سوریه، مهم‌ترین منطقه‌ای بود که ترکیه تمام آن را می‌خواست و در پی تسلط بر آن بود (Speckhard & Shajkovic, 2019)، اما دخالت و پشتیبانی راهبردی ایران و روسیه از سوریه، سبب شد که ترکیه نتواند به اهداف خود دست یابد و اسد، به‌عنوان رهبر سوریه، آنکارا را مجبور به بازبینی سیاست خود درباره سوریه کرد (Madi&Bode, 2017: 38).

پس از فروپاشی داعش، ترکیه که همواره سیاست خارجی خود را بر پایه منافع ملی تدوین می‌کند، در پی راهی است که دوباره ارتباط خود را با سوریه برقرار کند. پیوستن ترکیه به روند صلح آستانه، در کنار ایران و روسیه، برای حل مسالمت‌آمیز بحران سوریه، نشان‌دهنده تغییر راهبرد ترکیه بود (Baydemir, 2020: 38). افزون‌براین، اعلام «نظام دموکراتیک فدرال» به نام روژاوا^۱، توسط گروه کرد سوریه و حزب اتحادیه دموکراتیک (PYD) و متحدان آن در شمال سوریه در مارس ۲۰۱۶، سبب تغییر سیاست ترکیه شد، زیرا این کشور نگران این بود که در شمال سوریه، یک منطقه خودمختار کردنشین ایجاد شود (Altunışık, 2020: 5-8). اساساً ورود ترکیه به بحران سوریه، ناشی از رویکرد این کشور به مسئله کردها بوده است (Tziarras, 2012: 138)؛ یعنی همراهی این کشور با داعش، برای جلوگیری از قدرت یافتن متمرکز کردها بود و روی آوردی دوباره به سوریه پس از فروپاشی داعش نیز در راستای همین سیاست بوده است؛ یعنی راهبرد یگانه در برابر تاکتیک‌های مختلف. ترکیه در مسیر دستیابی به اهداف ژئواکونومیک^۲ خود نمی‌تواند جایگاه ژئوپلیتیکی سوریه را نادیده بگیرد و به‌همین دلیل با از بین رفتن داعش، دوباره در پی برقراری ارتباط با این کشور است. همچنین، چند عامل داخلی مانند از دست دادن اکثریت پارلمان، کودتا و وقوع جنبش گولنیست‌ها سبب شد که حزب عدالت و توسعه در سال ۲۰۱۶، به یک رویکرد عمل‌گرایانه در قبال سوریه روی آورد و این تغییر روش، عقب‌نشینی از خواسته تغییر رژیم در سوریه و مبارزه با داعش و کردها بود (Ismail, 2020: 70).

سوریه، یک بازیگر ژئوپلیتیک محور است که سه عامل واقع شدن در منطقه راهبردی خاورمیانه،

1. Rojava
2. Geoeconomics

قرار گرفتن در کناره شرقی دریای مدیترانه، و برخورداری از 186 کیلومتر ساحل و همسایگی با فلسطین اشغالی، لبنان، ترکیه، و عراق، آشکارا اهمیت ژئوپلیتیکی و نقش راهبردی این کشور را در مناسبات منطقه‌ای و بین‌المللی نمایان می‌کند (Jafari Valdani et al, 2013: 148). ترکیه تلاش کرده است روابط خود را با سوریه توسعه دهد، اما سوریه هنوز به ترکیه مشکوک است، زیرا ممکن است پس از مدتی، سیاست برکناری اسد را دنبال کند (Ismail, 2020: 70). در واقع، ترکیه پس از اینکه در چند سال گذشته، نتوانست در ساقط کردن نظام سوریه موفق شود، اکنون در پی رویکردی جدید مبتنی بر بازسازی ویرانی‌های راهبردی خود در روابط با این کشور است. توافق آتش بس ترکیه با روسیه بر سر ادلب و استقبال سازمان ملل و کشورهای دیگر منطقه و جهان، در همین راستا ارزیابی می‌شود و ترکیه در جست‌وجوی گریزگاهی برای خروج از این بن‌بست خودساخته است. ترکیه به‌خوبی می‌داند که ادامه حضور نظامیان در سوریه و دخالت در بحران منطقه، برای این کشور به شدت هزینه‌ساز است و رهبران ترکیه مجبور خواهند بود، برای برون‌رفت از باتلاق شمال سوریه، چاره‌اندیشی کنند و این درحالی است که بسیاری از جریان‌های سیاسی داخلی ترکیه نیز به ادامه این وضعیت خوش‌بینانه نگاه نمی‌کنند (Irna, 08/01/2021). به‌هرروی، دگرگونی‌هایی مانند عدم حمایت جدی آمریکا از مخالفان دولت اسد، افزایش نفوذ منطقه‌ای ایران پس از شکست داعش، و کمک دولت ترامپ به کردهای وابسته به «پکک» به‌بهبهانه مقابله با داعش، ترکیه را به سوی برقراری دوباره روابط با سوریه سوق داده است (Han & ozkan, 2017)؛ بنابراین، این نگرانی جدید امنیتی سبب شد که ترکیه که تا دیروز سیاست حذف حکومت اسد را دنبال می‌کرد، در پی جلوگیری از تهدیدهای امنیتی کردها در منطقه شمال سوریه و مرزهای جنوبی ترکیه و برقراری دوباره روابط با سوریه باشد.

• حفظ موازنه قدرت با ایران

ترکیه، هیچ‌گاه ایران و راهبردهای این کشور را به‌عنوان یک شریک و البته رقیب قدرتمند منطقه‌ای که در عراق، لبنان، یمن، و سوریه دست برتر را دارد، از نظر دور نخواهد داشت. روابط ترکیه و ایران همواره بر محور همکاری و تعارض چرخیده است (Fitzgerald & Fite, 2012: 12). در فرایند تجاوز به سوریه، ایران به‌گونه‌ای عملی و رسمی وارد میدان شد و با اقدامات مستشاری و مشورت‌های خود که به دعوت سوریه انجام شده بود، به کمک این کشور شتافت و ترکیه نیز به‌گونه‌ای عملی و رسمی

در مقابل سوریه و ایران قرار گرفت. این اقدام دو کشور، هرچند باعث شد که گاهی انتقادهایی را نثار یکدیگر کنند، اما سبب به هم خوردن روابط آن‌ها نشد. ترکیه، همواره ایران را به چشم یک قدرت تأثیرگذار منطقه دیده است و وابستگی‌های مذهبی و اقتصاد انرژی دست‌وپای این کشور را برای دوری از ایران بسته است. اما ترکیه در دوران پساداعش، به شدت در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز فعال شد که به نظر می‌رسد، این مسئله که با تأیید آمریکا همراه بود، در راستای منزوی کردن ایران و مقابله با نفوذ روبه‌گسترش روسیه بوده است (Robbins, 2001: 115).

• نگاه به روسیه

روسیه به دلیل نزدیکی به خاورمیانه، همواره در بحران‌های این منطقه دخیل و درگیر بوده است. اصولاً سیاست خارجی این کشور بر پایه گزاره صبر و انتظار استوار است. در بحران سوریه، از همان ابتدا، مسئله اصلی روسیه، چگونگی برقراری توازن بین نیروهای درگیر و بهره‌برداری از آن در راستای تقویت قدرت خود، به‌عنوان یک قدرت جهانی، بود. در واقع، روسیه، خاورمیانه را سکوی پرشی برای افزایش قدرت خود در عرصه اقتصاد جهانی و برقراری موازنه قدرت در برابر غرب می‌داند (Haddad, 2015: 18). حضور روسیه در بحران سوریه - که به خواست رسمی دولت سوریه انجام شد - سبب ایجاد تنش در روابط ترکیه و روسیه شد و سرانجام، ترکیه برای تقویت خود در برابر روسیه به غرب گرایش یافت. تنش‌ها، از بمباران مواضع مخالفان اسد توسط روسیه تا ساقط کردن جنگنده روسیه توسط ترکیه و وضع تحریم‌های اقتصادی از سوی روسیه ادامه پیدا کرد. از این زمان به بعد، هدف روسیه با همکاری ایران (با توجه به تلاش‌های غرب و ترکیه)، به بن‌بست کشاندن راهبرد ترکیه، یعنی ساقط کردن دولت اسد بود. اما پس از سقوط داعش، ترکیه و روسیه به سوی همکاری در راستای سروسامان دادن به اوضاع سوریه حرکت کردند و همراه با ایران، در روند آستانه مشارکت سه‌جانبه‌ای را آغاز کردند. این همکاری و تمایل ترکیه به روسیه، سبب همکاری‌های جدید اقتصادی، انرژی، و راهبردی شد. خرید سامانه اس 400 از روسیه، با وجود مخالفت آمریکا، باعث شد که آمریکا، ترکیه را از طرح جنگنده‌های پیشرفته اف 35 کنار بگذارد و این موفقیتی برای روسیه بود تا بتواند اتحاد راهبردی ترکیه و غرب را وارد یک تنش جدید کند. ترکیه، همچنان نگران حمایت‌های روسیه از دولت اسد است، اما توانسته است به یک چارچوب همکاری با روسیه در حوزه‌های اقتصادی، گردشگری، انرژی، نظامی، و راهبردی دست پیدا کند. در واقع، هدف ترکیه،

برقراری توازن و تعادل در ارتباط با روسیه و غرب به رهبری آمریکا است؛ امری که به نظر می‌رسد، برای دستیابی به آن، راهی طولانی در پیش دارد.

2-4. مؤلفه‌های اقتصادی

• در جست‌وجوی سیاست ثبات منابع انرژی

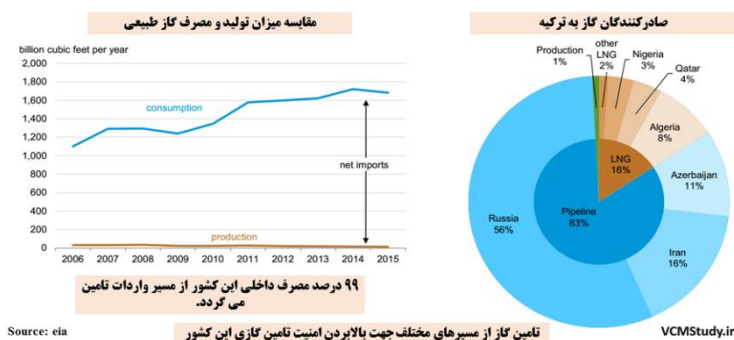
یکی از مهم‌ترین مشکلات کشورهای در حال توسعه، تثبیت منابع انرژی و تأمین دسترسی به آنها است. ترکیه به عنوان شانزدهمین اقتصاد بزرگ جهان، به منظور رشد پایدار اقتصادی، به دسترسی پیوسته و مطمئن به انرژی نیاز دارد. این مسئله در حوزه ژئواکونومی¹ قابل بررسی است. ژئواکونومی، اثرگذاری عوامل یا زیربنای اقتصادی در محیط کشوری، منطقه‌ای، و جهانی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی، و اثرگذاری این عوامل بر ساختار شکل‌گیرنده ژئوپلیتیک منطقه‌ای و جهانی را مطالعه می‌کند (Mojtahedzadeh, 2007: 50)؛ بنابراین، در مباحث ژئواکونومیک، موضوع ژئوپلیتیک انرژی و امنیت راهبردی منابع انرژی، به عنوان مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده در تعیین راهبردهای جهانی و منطقه‌ای مطرح می‌شود (Nosrati & Moniri, 2011: 97). ترکیه در این حوزه، دچار مشکل وابستگی به منابع نفت و گاز است و در سال‌های اخیر سعی کرده است با پیگیری سیاست‌هایی در این حوزه، بخشی از مشکلات خود را، به‌ویژه در راستای تأمین نیازهای توسعه پایدار در آینده، حل کند. این کشور تا 85 درصد انرژی موردنیاز خود را از سوخت‌های فسیلی تأمین می‌کند و برای تأمین نفت و گاز، تقریباً به‌طور کامل به واردات از خارج وابسته است؛ بنابراین، آشکار است که ترکیه به شدت به واردات انرژی وابسته است. در سال 2019 این کشور روزانه یک میلیون بشکه نفت را از روسیه، عراق، و قزاقستان وارد کرده و واردات گاز آن نیز در همین سال، 45 میلیارد متر مکعب بوده است که از روسیه (34 درصد)، آذربایجان (21 درصد) و ایران (17 درصد) تأمین کرده است (Derakhshandeh, 2020). تلاش برای کاهش وابستگی ترکیه به منابع انرژی وارداتی از طریق افزایش بهره‌وری در بخش انرژی و تولید انرژی از منابع برگشت‌پذیر، از جمله اهداف راهبردی این کشور برای تضمین امنیت انرژی بوده است (Esen, 2016: 281-282)؛ بنابراین، کاملاً آشکار است که ترکیه در درجه نخست، در پی تأمین نیاز خود در آینده نزدیک و در درجه دوم، کاهش وابستگی خود به

واردات انرژی در آینده بلندمدت است و در همین راستا، راهبرد سیاست خارجی خود را هم‌سوی با راهبرد تأمین انرژی تدوین کرده است.

شکل 2. منابع تأمین انرژی ترکیه

Source: <https://vcstudy.ir>, (23/08/2020)

شکل شماره (3). وضعیت تأمین و مصرف گاز طبیعی کشور ترکیه

فعالیت‌های اکتشافی اخیر ترکیه در شرق مدیترانه، در راستای همین راهبرد است. به بیان روشن‌تر، استفاده از منابع راهبردی هیدروکربنی شرق مدیترانه برای ترکیه اهمیت حیاتی دارد و می‌تواند نه تنها بخش مهمی از نیازهای ترکیه به منابع حیاتی و حامل‌های انرژی را تأمین کند، بلکه می‌تواند در تبدیل کردن ترکیه به مرکز و بستر بزرگ ترانزیت منابع به‌سوی اروپا، نقش مؤثری داشته باشد (Tasnim, 09/08/2019). اما فعالیت‌های یکجانبه ترکیه در این منطقه، سبب نگرانی و موضع‌گیری یونان، قبرس جنوبی، و اتحادیه اروپا شده است؛ به گونه‌ای که اتحادیه اروپا در بیانیه خود، ضمن هشدار به ترکیه و

حمایت از قبرس به‌عنوان یکی از اعضای اتحادیه اروپا، از ترکیه خواست که به حقوق مستقل کشورهای عضو اتحادیه اروپا احترام بگذارد (Aqayari, 2019). به نظر می‌رسد، اختلاف‌های ترکیه و اتحادیه اروپا بر سر مسئله اکتشافات انرژی این کشور به‌راحتی حل‌شدنی نباشد. ادامه این تنش‌ها باعث شده است که سران اتحادیه اروپا بر سر اعمال تحریم‌های اقتصادی ترکیه با هم توافق کنند و این خبر بدی برای ترکیه است. به‌همین دلیل، اردوغان در تماس با شارل میشل، رئیس شورای اروپایی، خواستار بازگشایی صفحه جدیدی در روابط ترکیه و اتحادیه اروپا شد (Irna, 11/01/2021). اتحادیه اروپا، فعالیت‌های ترکیه در شرق مدیترانه را به‌دیده رفتارهای نامناسب و اقدامات یک‌جانبه می‌نگرد و انتظار دارد، ترکیه به‌عنوان شریک مهم این اتحادیه — که برای پیوستن به آن تلاش می‌کند — این نگرانی‌ها را درک کرده و از افزایش آن خودداری کند. البته ترکیه در میدان گسترده و حساس هیدروکربنی شرق مدیترانه، تنها با بخش روم‌نشین قبرس، یونان، و اتحادیه اروپا طرف نیست، بلکه شیطنت‌های برخی از کنسرسیوم‌های بزرگ وابسته به رژیم صهیونیستی و شرکت‌های آمریکایی نیز منافع بلندمدت ترکیه را در این منطقه تهدید می‌کند و جالب اینجاست که مصر نیز، از دور دستی بر این آتش دارد و از آنجاکه اردوغان به‌دلیل ماجرای کودتا، اخوان‌المسلمین، و مرگ محمد مرسی و همچنین، اعدام بسیاری از فعالان وابسته به جریان اخوان‌المسلمین، از ژنرال سیسی ناخشنود است، در پی این است که به مصر و دیگران فرصت عرض اندام ندهد (Tasnim, 09/08/219).

تصویر 4. مکان اکتشاف میدان نفت و گاز جدید ترکیه

Source: <https://vcstudy.ir>, (23/08/2020)

ترکیه در شمال عراق نیز — که یک منطقه راهبردی سیاسی و انرژی است — همین سیاست را

دنبال می‌کند. این منطقه، یکی از مهم‌ترین مناطق خاورمیانه و سرشار از منابع هیدروکربنی است. به جز موقعیت راهبردی این منطقه، ترکیه به قراردادهای نفتی با اقلیم کردستان، به‌عنوان منبع تأمین نیازهای انرژی خود، احتیاج دارد، زیرا اقلیم کردستان، دروازه ورود ترکیه به عراق و مناطق عربی آن است. در واقع، کردستان عراق، حیاط خلوت ترکیه است و این کشور می‌تواند با استقرار در شمال عراق، برای همیشه بر چاه‌های نفتی تسلط داشته باشد (Khadem Shirazi, 2020). کشف این میدان گازی جدید، سبب کاهش خروج ارز برای واردات انرژی، تقویت لیر در برابر دلار، تغییر الگوی مصرف انرژی، و افزایش مصرف گاز و تبدیل شدن ترکیه به یک تاجر بزرگ گاز در منطقه خواهد شد (https://vcstudy.ir, 2020)؛ بنابراین، هدف ترکیه این است که از یک سو، منابع مورد نیاز انرژی خود را تأمین کند و از سوی دیگر، به کانون انتقال انرژی به اروپا تبدیل شود و از مزیت‌های اقتصادی و سیاسی آن در راستای منافع ملی بهره‌برداری کند. البته این مهم، نه تنها با قرار گرفتن در مسیر ترانزیت انرژی امکان‌پذیر می‌شود، بلکه باید شرایط تجارت و باز صدور انرژی را نیز فراهم کند (Bilgin, 2010: 114). همکاری راهبردی انرژی روسیه و ترکیه نیز در همین راستا قابل ارزیابی است. هدف روسیه این است که از طریق خط لوله جریان ترک، سالانه 30 میلیارد مترمکعب گاز را به ترکیه صادر کند. در این شرایط، ترکیه می‌تواند ضمن تأمین انرژی مورد نیاز خود، با توجه به موقعیت بسیار مناسبی که دارد، به کانون مهم انتقال انرژی در خاورمیانه تبدیل شود و از مزایای سیاسی و اقتصادی آن استفاده کند و جایگاه منطقه‌ای و بین‌المللی خود را بهبود بخشد. در واقع، دستیابی به جایگاه قدرت نخست منطقه‌ای - که همواره جزء جدایی‌ناپذیر چشم‌انداز راهبرد سیاست خارجی ترکیه بوده است - از این طریق در دسترس خواهد بود و مسئله انرژی در راهبرد ترکیه، فراتر از رفع نیازهای انرژی، بستری برای دستیابی به اهداف بلندمدت این کشور است. در واقع، مقامات ترکیه هرگز بهره‌برداری از انرژی را به‌عنوان یک اهرم فشار و ابزار چانه‌زنی در روابط با اتحادیه اروپا، فراموش نکرده‌اند (Bacik, 2006: 303).

• گسترش همکاری‌های اقتصادی و صادرات منطقه‌ای

دیپلماسی اقتصادی، همواره در راهبرد سیاست خارجی ترکیه دارای جایگاه مهمی بوده و به‌همین دلیل، برای حزب عدالت و توسعه، مسئله اقتصاد و توسعه صادرات از اهمیت بسزایی برخوردار است. این اهمیت تا آنجا است که سیاست خارجی این کشور، تابعی از نیازها و اهداف

اقتصادی آن بوده و ارتقای رشد اقتصادی این کشور از اولویت‌های اصلی راهبرد سیاست خارجی آن است. نخبگان ترک بر این نظرند که موقعیت ژئوپلیتیکی این کشور می‌تواند فراهم‌کننده موقعیت‌های سرشار اقتصادی برای کشورشان باشد (Bağcı, 2009: 4). تا پیش از ظهور داعش، اقتصاد ترکیه بین سال‌های 2002-2011 با رشد 7 تا 8 درصدی روبه‌رو بوده است، اما رویدادهای اخیر خاورمیانه باعث شد که رشد اقتصادی این کشور در حد 2 تا 3 درصد باقی بماند (Tugal, 2016: 15)؛ به‌گونه‌ای که شاخص رقابت اقتصادی ترکیه از رتبه 45 در سال 2014 به رتبه 55 در سال 2016 تنزل یافته است (Schwab, 2015; 2016). این مسئله، نشان‌دهنده تأثیر منفی جهت‌گیری مداخله‌جویانه و نامناسب سیاست خارجی این کشور در دوران همراهی با داعش در مقابل سوریه و ایجاد تنش با کشورهای دیگر منطقه است؛ بنابراین، یکی از هدف‌های اصلی سیاست خارجی ترکیه پساداعش، ترمیم ضربه‌های واردشده به اقتصاد این کشور و گسترش همکاری‌های مشترک تجاری و اقتصادی، به‌ویژه با کشورهای همسایه در منطقه و خاورمیانه، است. بر همین اساس، یکی از هدف‌های اصلی ترکیه در حوزه اقتصادی، تحرک بخشی و پویاسازی اقتصاد این کشور از طریق گسترش همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بوده است. ادغام اقتصاد منطقه‌ای به‌رهبری ترکیه، می‌توانست عاملی برای نفوذ ترکیه در خاورمیانه و شرق باشد (Hokayem, 2012: 10).

الگوی فعالیت‌های اقتصادی ترکیه، همواره به‌سبب رشد سریع، تورم تک‌رقمی، ثبات سیاسی، ادغام عمیق در اقتصاد بین‌المللی، تبدیل شدن به هفتمین اقتصاد برتر اروپا، و افزایش صادرات به بیش از 150 میلیارد دلار، در خاورمیانه جذابیت زیادی داشته است (Purtaş, 2013: 9-11). ترکیه، این هدف را با تکیه بر سیاست جدید نوعثمانی‌گرایی در پیش گرفته است که مبتنی است بر تعیین دستورکار سیاسی، اجتماعی، و اقتصادی با هدف ارتقای سیاسی، اجتماعی، و اقتصادی ترکیه برای نفوذ اقتصادی در سرزمین‌های استقلال‌یافته از عثمانی از طریق بهبود روابط دیپلماتیک و اقتصادی در کشورهای در حال توسعه همسایه و همچنین، بهره‌گیری از شبکه‌های اجتماعی برای نفوذ در میان افرادی که دارای ویژگی‌های فرهنگی و مذهبی مشابهی هستند (Baydemir, 2020: 50). بر این اساس، افزایش تجارت با خاورمیانه، یکی از عناصری بود که موجب شکوفایی اقتصاد ترکیه شد و این برای شبکه تجاری آناتولی که حمایت زیادی از حزب عدالت و توسعه کرده بودند، بسیار مهم بود (Martin, 2013: 179).

درواقع، ترکیه با پیوند زدن اقتصاد خود به روندهای بین‌المللی، در پی تأمین منافع ملی و اهداف راهبردی منطقه‌ای خویش است. نگاهی تاریخی به راهبردهای دولت در ترکیه نشان می‌دهد که این کشور، اولویت را به رشد اقتصادی داده و قرار گرفتن در بین 10 اقتصاد برتر جهان، یکی از هدف‌های اصلی این کشور است و به‌همین دلیل، همواره به‌دنبال راهبرد کسب سود و منفعت است (Heshmati, 195: 2014). «میزان سرمایه‌گذاری تجاری ترکیه در کشورهای خارجی، در طول سال‌های 2009 تا 2018 بیانگر این است که این سرمایه‌گذاری‌ها در طول سال‌های 2012 و 2015 رشد بیشتری داشته و به حدود دو میلیارد دلار رسیده است. کاهش نسبی آن در سال‌های 2013، 2017، و 2018، تحت تأثیر عوامل مختلفی مانند رقابت ژئوپلیتیک ترکیه و روسیه در بحران سوریه، بحران‌های داخلی حزب عدالت و توسعه به‌ویژه کودتای خاموش و در پی آن، تیرگی روابط آمریکا و ترکیه بوده است. اما از سال 2015، سیاست خارجی ترکیه در حال تحول مثبت تدریجی بوده و با وجود تمام فرازونشیب‌ها، در حوزه اقتصادی و جذب سرمایه، موفق عمل کرده است» (Omidi & Ghalamkari, 2020: 317؛ به‌عنوان مثال، اکنون بنا به اعتراف «مجله مهندسی ای.ان.آر¹»، پس از چین (65 شرکت)، در جایگاه دومین پیمانکار بزرگ جهان (46 شرکت) و بالاتر از آمریکا (43 شرکت) قرار گرفته است (Hurriyet Daily, 2017). ترکیه در خاورمیانه نیز همواره در پی توافق‌های تجاری آزاد و ترجیحی دو و چندجانبه و گسترش نفوذ اقتصادی خود بوده است. «درهمین راستا، تاکنون مبلغی بالغ بر 25 میلیارد دلار در قالب 960 طرح در بغداد، موصل، و بصره سرمایه‌گذاری کرده است و پیش‌بینی می‌شود که مبلغی بالغ بر 15 میلیارد دلار در قالب فاینانس و سرمایه‌گذاری تجاری در عراق برای ساخت برخی طرح‌ها به‌کار رود. سرعت روبه‌افزایش روابط تجاری با عراق با افق تجارت 50 میلیارد دلار، نشان‌دهنده گسترش روابط با بغداد، به‌ویژه اربیل و موصل، است» (Khadem Shirazi, 2020).

3-4. مؤلفه‌های فرهنگی

• تقویت و گسترش نفوذ از طریق اعمال قدرت نرم

نخبگان سیاسی ترکیه، این کشور را رهبر جهان اسلام می‌دانند (Ulgen, 2010). این مسئله توجیهی برای گسترش نفوذ ترکیه در جهان اسلام از طریق اعمال قدرت نرم است. ترکیه دریافته است که در

این آشفتگی و اختلاف‌های ناشی از حضور آمریکا در منطقه، بهترین راه برای نفوذ، قدرت نرم، تجارت، آموزش، و فرهنگ است (Khaleghi Nejad, 2020). «این کشور از قدرت نرم برای محکم‌تر کردن پایه‌های فرهنگی و ارزشی خود در فرا سوی مرزها استفاده می‌کند. به‌همین سبب، شاهد این هستیم که نوعی تعامل‌گرایی سازنده را در سیاست خارجی خود با برخی کشورهای منطقه — که همسو با منافعش هستند — برگزیده است» (Khaleghi Nejad & Karkhaneh, 2020). اعتراض‌های موسوم به بهار عربی، این فرصت را برای ترکیه فراهم کرد که با استفاده از قدرت نرم و سخت، نفوذش را برای تحقق اهداف راهبردی منطقه‌ای خود به سرزمین‌های اطراف گسترش دهد (Baydemir, 2020: 44).

با آغاز رویدادهای سوریه در سال 2011، سیاست خارجی دولت ترکیه با حمایت از فرقه‌گرایی و جنبش اخوان‌المسلمین در سوریه، نه تنها به قدرت نرم خود ضربه زده است، بلکه با وارد کردن اتهام بی‌دینی به رئیس‌جمهور سوریه، به تنش علوی‌ها با نظام ترکیه دامن زده است (Gawwad, 2018: 63). در واقع، سال 2011 را می‌توان آغاز روند افول قدرت نرم ترکیه پس از تلاش‌های چندین ساله حزب عدالت و توسعه برای افزایش قدرت نرم و تصویر سازی مثبت از این کشور در خاورمیانه و جهان اسلام دانست؛ بنابراین، با فروپاشی داعش، یکی از اولویت‌های اصلی سیاست خارجی ترکیه، بازسازی تصویر مثبت و قدرت نرم این کشور در جهان اسلام و منطقه است. به نظر اردوغان، ترکیه تنها کشور خاورمیانه است که می‌تواند با مجموعه‌ای از کشورها مانند ایران، اسرائیل، آمریکا، اعراب، و اروپا تعامل داشته باشد و این، بخشی از قدرت نرم ترکیه به‌شمار می‌آید که کمتر کشوری چنین قابلیت‌هایی دارد (Omidi, Ali, Rezaei, 2020: 244). همچنین، «رسانه‌های آکپ، از اردوغان به‌عنوان ناجی، قهرمان، و رهبر جهان اسلام، که برای یاری امت اسلامی در جهان اسلام در برابر سیاست‌های شوم امپریالیسم غرب ظهور کرده است، تصویرپردازی می‌کنند» (Golmohammadi et al, 2016: 80).

افزون‌براین، مشاهده می‌کنیم که این کشور، از قدرت نرم به‌عنوان ابزاری برای گسترش هوشمندانه روابط اقتصادی و نفوذ سیاسی خود استفاده می‌کند. در واقع، ترکیه با استفاده از قدرت نرم در خاورمیانه به یک دولت بازرگان تبدیل شده است. از یک‌سو، ویژگی‌های داخلی رژیم‌ها، به‌ویژه مسائل دموکراسی، حقوق بشری، و... را مطرح می‌کند و از سوی دیگر، بر تقویت روابط

تجاری با آن‌ها تأکید دارد. به دلیل به هم خوردن توازن قدرت جغرافیای اقتصادی در منطقه، بازبینی راهبرد سیاست خارجی ترکیه از «راهبرد به صفر رساندن مشکلات با همسایگان» به «راهبرد بهره‌مندی از هوش سرشار و قدرت نرم» سوق داده شده است (Marjani Nejad, 2019). البته هردو راهبرد، بیانگر این است که ترکیه، قدرت نرم را در هر دوره‌ای با تاکتیک و ابزار خاص خود به کار می‌گیرد تا اهدافش را تأمین کند. این کشور، برای نفوذ در منطقه از ابزارهای گوناگونی چون سازمان تیکا، اکو، سازمان همکاری‌های دریای سیاه، سازمان کشورهای ترک‌زبان، هلال احمر ترکیه، وزارت دیپلماسی اجتماعی، سازمان آژانس توسعه و همکاری بین‌المللی وزارت امور خارجه، تلویزیون ملی ترکیه، وزارت فرهنگ و گردشگری، بنیاد یونس امره، بنیادها و دانشگاه‌ها، نهادهای مدنی، مطبوعات، و ابزارهای دیگر بهره می‌گیرد (Karimian & Karami, 2020: 144). در مجموع، می‌توان گفت، ترکیه به دوروش قدرت نرم خود را در منطقه اعمال می‌کند: نخست، از طریق میانجیگری و برقراری صلح در درگیری‌های سیاسی موجود در قلمروهای جغرافیایی پیرامون خود و مشارکت در ائتلاف‌ها و سازمان‌های منطقه‌ای، در پی تأثیرگذاری و نفوذ در منطقه است و دوم، با الگوسازی در سطح ملی تلاش می‌کند که الگوی سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی موردنظر خود را به کشورهای دیگر منطقه منتقل کند (Falihat Pisheh et al, 2016: 46).

نتیجه‌گیری

در این پژوهش، در پی پاسخ‌گویی به این پرسش بودیم که «راهبرد سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه پساداعش چیست؟» سیاست خارجی ترکیه، پیچیدگی‌های زیادی را از خود نشان می‌دهد، اما این کشور، پس از فروپاشی داعش، در حال متعادل‌سازی راهبرد سیاست خارجی خود در خاورمیانه است. نخبگان ترکیه بر این نظرند که یک نظم جهانی چندقطبی جدید، در حال ظهور است و ترکیه نمی‌تواند به آن بی‌توجه باشد، بلکه باید در پی مشخص کردن جایگاه خود در این نظم جدید باشد. ترکیه در این شرایط، با فرصت‌ها و محدودیت‌هایی روبه‌رو بوده و به همین دلیل، هم در سیاست خاورمیانه‌ای و هم در سیاست بین‌المللی خود تغییراتی داده است. هدف ترکیه در خاورمیانه، دستیابی به جایگاه قدرت برتر منطقه‌ای با اتکا به روابط اقتصادی و توسعه نفوذ از طریق قدرت نرم است؛ از این رو، همچنان راهبرد به‌صفر رساندن ائتلاف‌های خود با همسایگان را

پیش‌رو دارد و در حال حل کردن پرونده‌های خاورمیانه‌ای خویش است. افزون‌براین، برای تثبیت جایگاه جهانی خود و تبدیل شدن به یک قدرت مستقل جهانی با ارزش‌های ترکی-اسلامی، در پی استفاده از هردو قدرت غرب و روسیه است، بدون اینکه به هیچ‌یک از آن‌ها وابستگی راهبردی پیدا کند. ترکیه سعی می‌کند با پیگیری ارتباط با غرب، همچنان در مسیر اروپایی شدن و دموکراتیک بودن باقی بماند و از طریق روابط سیاسی، اقتصادی، و نظامی با روسیه، ضمن فشار آوردن به غرب، به کمک روسیه، به بخشی از خواسته‌های منطقه‌ای خود دست پیدا کند. زمانی که آمریکا از دادن موشک‌های پاتریوت به ترکیه خودداری کرد، ترکیه سامانه اس 400 را از روسیه دریافت کرد و در مسئله سوریه نیز این دو کشور به همراه ایران در قالب روند آستانه، در حال نقش‌آفرینی هستند.

در واقع، ترکیه با در نظر گرفتن منافع ملی خود، در حال همکاری با همه قدرت‌های موجود منطقه‌ای و جهانی است، اما این همکاری، ثابت و دائمی نبوده و تلاش می‌کند به هیچ‌یک از آن‌ها وابسته نشود. ترکیه در دوران پساداعش، با درس گرفتن از اشتباه‌های منطقه‌ای خود، در حال ارزیابی دوباره قدرت و توان خود برای بازیابی نقش و جایگاه منطقه‌ای و شرکت در پویای سیاسی و اقتصادی بین‌المللی است که این امر، مستلزم متعادل‌سازی راهبرد سیاست خارجی این کشور در محیط منطقه‌ای و بین‌المللی است و ترکیه اکنون در این مسیر قرار دارد. به نظر می‌رسد، بهتر است که قدرت‌های دیگر منطقه‌ای، به‌ویژه ایران، نیز با در نظر داشتن شرایط جدید منطقه‌ای و تغییرات ایجادشده پس از داعش، در مورد تحرکات راهبردی ترکیه، دید گسترده‌تری داشته باشند و راهبرد مناسب را با توجه به رویکرد جدید هیئت حاکمه آمریکای پس‌اترامپ، در مورد ایجاد تغییرات در منطقه و آغاز مذاکرات بازگشت به برجام از سوی ایران و آمریکا اتخاذ کنند، زیرا ترکیه نشان داده است که در موقعیت‌های گوناگون، هیچ تعهدی به دوستان و شرکای منطقه‌ای خود ندارد و هنگام لزوم، با درپیش گرفتن سیاست ابن‌الوقتی، چنانچه منافع ملی این کشور ایجاب کند، راهبرد جدیدی را اتخاذ می‌کند.

یادداشت‌ها

1. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/12/turkey-iran-tensions-erdogan-azerbaijan-arrests-drug-baron.html>
2. <http://www.etemadnewspaper.ir/fa/Main/Detail/153685>
3. <http://peace-ipsc.org/fa/>
4. <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2020-10-01/why-armenia-and-azerbaijan-are-brink-war>
5. <https://www.tabnak.ir/fa/news/956581/>
6. <https://per.euronews.com/2019/10/10/live-coverage-turkish-operation-on-kurds-position-in-syria>
7. <https://per.euronews.com/2020/12/14/russian-s-400-missiles-us-sanctions-against-turkish-defense-industry>
8. <https://www.scfr.ir/fa/300/30101/128260/>
9. <https://www.scfr.ir/fa/300/30102/121202/>
10. <https://per.euronews.com/2020/11/27/turkey-rejects-eu-parliament-resolutions>
11. <https://per.euronews.com/2020/07/14/turkey-eu-relation-on-the-edge-of-sanctions-and-rupture>

منابع

- Abolhassan Shirazi, Habib A., Ghorbani Sheikh Nashin, Arsalan, Simbar, Reza (2013). *Politics and Government in the Middle East*, Tehran, Samat Publications. (in Persian).
- Ahmet K. Han and Behlül Özkan (2017). "Turkey and United States in Syria: Allies, Frenemies, or Worse?," (On Turkey series, September 15, 2017, German Marshall Fund of the United States, Washington DC), Retrived from: <http://www.gmfus.org/publications/turkey-andunited-states-syria-allies-frenemies-or-worse>.
- Akbari, Abed (2020). "Reasons and Objectives of the New Mobility in German-Turkish Relations, Strategic Council on Foreign Relations", (01/02/2020), Retrived from: <https://www.scfr.ir/fa/300/30102/121202/>. (in Persian).
- Altunışık, M. B. (2020). "The New Turn in Turkey's Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities". *Istituto Affari Internazionali*.
- Aqayari, Ali. (2019). Where are the tensions between Cyprus and Turkey? World Economy Newspaper, (19/06/2019). Retrived from: <https://donya-e-egtesad.com/-5/3537981>. (in Persian)
- Aras, Bülent (2016). "Arap Baharı'nın jeopolitiği (Geopolitics of Arab Spring)", *Ortadoğu Analiz*, Vol.6, No.64.
- Arkan, Maedeh (2018). "Turkish regional policy and its future role", *International Center for Peace Studies*, (11/08/2018), Retrived from: <http://peace-ipsc.org/fa/>. (in Persian).
- Bacık, Gokhan, (2006). "Turkey and Pipeline Politics", *Turkish Studies*, Vol. 7, No. 2, pp. 293-306.
- Bagcı, H. (2009). "Changing Geopolitics and Turkish Foreign Policy", *Internationales Institut Liberale Politik Wien* (1030), Custozzagasse 8/2, ISBN 978-3-902595-30-0.
- Bali aykan, Mehmet, (1996). "Turkish perspectives on Turkish- US relation concerning Persian Gulf security in the Post cold War era: 1982- 1995", *Middle East journal*, Vo1.50, No.3.
- Barkey H. J. (2010). *Turkey and the Great Powers*. In: Kerlake C., Öktem K., Robins P. (eds).
- Baydemir, S. (2020). The Critical Dilemma of Turkish Foreign Policy in the 21st Century Between East and West: The Repercussions of Changing Turkish Foreign Policy on Security Alliances in Local, Regional and Global Level.
- Bilgin, Mert, (2010). "Turkey's Energy Strategy: What Difference Does It Make to Become an Eergy Transit Corridor, Hub or Center?", *UNISCI Discussion Papers*, May, No. 23.
- Center for Scientific Research and Strategic Studies in the Middle East, Retrived from: <http://fa.merc.ir/archive/chive/article/tabid/62/articleType/CategoryView/categoryId/11/Default.aspx>. (in Persian).
- Davutoğlu, Ahmet (2012). "Türkiye Merkez Ülke Olmalı". *Radikal*.

- Davutoglu: IŞİD'i Resmi Olarak İlk Biz Terör Örgütü İlan Ettik (2014). Retrived from: <http://www.tevhidhaber.com/davutoglu-isidi-resmi-olarak-ilk-biz-teror-orgutu-ilan-ettik-100459h.htm><retrieved October.2020>.
- Derakhshandeh, Massoud (2020). "Energy Security; A look at the economic powers of the world and Turkey", *Anatolian News Agency*, (2/10/2020), Retrived from: <https://www.aa.com.tr/en/>. (in Persian).
- Doherty, James, Faltzgraf, Robert (2009). *Conflicting Theories in International Relations, translated by Vahid Bozorgi and Alireza Tayeb*, Qoms Publishing. (in Persian).
- Erdoğan (2019). "Erdogan's Twitter message regarding the death of ISIS leader", Retrived from: <https://www.trt.net.tr/persian/trkhyh-1/2019/10/28/pym-twytry-rdwn-dr-rbth-b-hlkht-srkhrhd-d-sh-1295806>.
- Esen, Ö. (2016). "Security of the Energy Supply in Turkey: Prospects, Challenges and Opportunities", *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(2), 281-289, Retrived from: <https://dergipark.org.tr/en/download/articlefile/361623>, Accessed on: 12 August 2019.
- Euro news, "Ankara rejects European Parliament sanctions and non-binding resolution on Cyprus" (11/20/2020), Retrived from: <https://per.euronews.com/2020/11/27/turkey-rejects-eu-parliament-resolutions>.
- Euro news, "moment-by-moment coverage of the second day of the Turkish military attack on Syria", (11/10/2019), Retrived from: <https://per.euronews.com/2019/10/10/live-coverage-turkish-operation-on-kurds-position-in-syria>.
- Euro news, "Turkey-EU conflict; Threats of sanctions against Ankara become more serious" (7/14/2020), Retrived from: <https://per.euronews.com/2020/07/14/turkey-eu-relation-on-the-edge-of-sanctions-and-rupture>.
- Euro news, "US imposes sanctions on Turkish defense industry over purchase of Russian missile system" (12/14/2020), Retrived from: <https://per.euronews.com/2020/12/14/russian-s-400-missiles-us-sanctions-against-turkish-defense-industry>.
- Falahat Pisheh, Heshmatollah, Sharbati, Vahid, Mozaffari, Mohammad Mehdi (2016). "Turkish Foreign Policy in the South Caucasus and the Interests of Iran and Russia", *Strategic Policy Research*, Vol. 3, No. 12, pp. 60-37. (in Persian).
- Faraji Rad, Abdolreza (2020). "Behind the Intensification of France-Turkey Disputes", *Strategic Council on Foreign Relations*, (01/11/2020), Retrived from: <https://www.scfr.ir/fa/300/30101/128260/>. (in Persian).
- Fatemi Nasab, Ali, Chegini, Amin (2011). "Turkish Foreign Policy and Syrian Developments and Its Impact on the Political Security of the Islamic Republic of Iran", *Quarterly Journal of Political and International Research*, Vol. 3, No. 9, pp. 184-171. (in Persian).
- G.Martin, Lenore, (2013). "Turkey and the USA in a Bipolarizing Middle East", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 15, No. 2.

- Gawwad, A. (2018). "Turkish Foreign Policy towards Syria since 2002", *Asian Social Science*, 14(2), 57.
- Ghahramanpour, Rahman (2010). "A series of analyzes of political developments in Turkey", Retrieved from: <https://www.cmess.ir/>. (in Persian).
- Ghasemi, Mohammad Ali (2016). "Turkey's Strategy Against ISIS", *Quarterly Journal of Strategic Studies*, Vol. 19, No. 3, pp. 93-114. (in Persian).
- Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics*. Cambridge University Press, pp. 9-11.
- Golmohammadi, Vali, Sajjadpour, Seyed Mohammad Kazem, Mousavi Shafaei, Massoud (2016). "Erdoganism and Understanding Turkish Middle East Policy", *Strategic Studies Quarterly*, Vol. 19, No. 3, pp. 92-69. (in Persian).
- Haddad, Bassam. (2015). "The Russian Moment via Syria", in: *Disrupting the Chessboard; Perspectives on the Russian Intervention in Syria*, Harvard Kennedy School.
- Heshmati Jadid, Mehdi, Bagheri, Hossein, Besharti, Mohammad Reza, Heshmati, Hamidreza (2014). "Turkey's Geopolitical Troubles and the Syrian Crisis", *Journal of Defense Policy*, Vol. 23, No. 89, pp. 208-177. (in Persian)
- Hokayem, Emile, (2012). "Syria and its Neighbours", *Survival Global Politics and Strategy*, April–May, Vol. 54, No. 2.
- <https://www.al-monitor.com/originals/2020/12/turkey-iran-tensions-erdogan-azerbaijan-arrests-drug-baron.html>
- <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/12/turkey-iran-tensions-erdogan-azerbaijan-arrests-drug-baron.html>
- Hurriyet. (2017, August 18). "Turkish contractors rank second in world for foreign projects for 10th straight year". Retrieved from: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-contractors-rank-second-inworld-for-foreign-projects-for-10th-straight-year—116920>.
- Irna news website, Turkey 2021 Which route, (08/01/2021), Retrieved from: <https://www.irna.ir/news/84176620>. (in Persian)
- Irna news website, Will the tension in Turkey-EU relations decrease?, (11/01/2021), Retrieved from: <https://www.irna.ir/news/84181463/>. (in Persian)
- Ismail, M. (2020). "Turkey under AKP: Foreign Policy towards the Middle East". *Journal of Global Peace and Security Studies (JGPSS)*, 1(2), 60-73.
- Ismaili, Bashir, Zarezadeh, Mohammad, Fallah, Mohammad (2016). "The Decline of the Turkish Model in the Middle East", *International Political Research Quarterly*, No. 27, pp. 202-175. (in Persian).
- Jafari Valdani, Asghar, Nejat, Seyed Ali (2013). "The Role of Regional Powers in the Syrian Crisis (2014-2011)", *Quarterly Journal of Middle East Studies*, Volume 20, Number 4, pp. 176-141. (in Persian).

- Karimian, Alireza, Karami, Jahangir (2020). "Turkish Eurasian Policy: Interests and Achievements", *International Relations Studies*, Vol. 9, No. 2, pp. 160-133. (in Persian).
- Khadem Shirazi, Fatemeh (2020). "The UAE's View of Turkish Foreign Policy", *International Center for Peace Studies*, (19/12/2020), Retrived from: <http://peace-ipsc.org/fa/>. (in Persian).
- Khadem Shirazi, Fatemeh (2020). "Turkey's approach to Iraq", *International Center for Peace Studies*, (09/06/2020), Retrived from: <http://peace-ipsc.org/fa/>. (in Persian)
- Khaleghi Nejad, Maryam (2020). "Turkish Influence in Lebanon", *International Center for Peace Studies*, (28/11/2020), Retrived from: <http://peace-ipsc.org/fa/>. (in Persian).
- Khaleghi Nejad, Maryam (2021). "Iraq: An Opportunity for Soft Power in Turkey", *International Center for Peace Studies*, Retrived from: <http://peace-ipsc.org/en/>. (in Persian)
- Khaleghi Nejad, Maryam, Karkhaneh, Mahsa (2020). "Turkish Soft and Cultural Power in Pakistan", *International Center for Peace Studies*, (08/10/2020), Retrived from: <http://peace-ipsc.org/en/>. (in Persian).
- Kindermann, Gottfried-Karl (1985). *The Munich School of Neorealism in International Politics*, Unpublished manuscript, University of Muich
- Kirchner, M. & Flanagan, S. J. (2020). "Turkey's Relations with Europe, the European Union and NATO: Reaching an Inflection Point". In: *Turkey's Nationalist Course: Implications for the U.S.-Turkish Strategic Partnership and the U.S. Army*. California: RAND Corporation.
- Kösebalaban, H. (2020). "Transformation of Turkish Foreign Policy Toward Syria: The Return of Securitization". *Middle East Critique*, 29(3), 335-344.
- Larrabee, F. S. (2008). *Turkey as a U.S. Security Partner*. California: RAND Corporation.
- Madi, A. & Bode, K. (2017). *Expert View: The YPG, PKK and Turkey's Options in Syria*.
- Mankoff, Jeffrey(2020). "Why Armenia and Azerbaijan Are on the Brink of War", Retrived from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2020-10-01/why-armenia-and-azerbaijan-are-brink-war>.
- Marjani Nejad, Ahmad (2019). "Turkey's soft power in Central Asia", *International Center for Peace Studies*, (26/12/2019), Retrived from: <http://peace-ipsc.org/fa/>. (in Persian).
- Masoudnia, Hossein, Foroughi, Atefeh, Chalmaghani, Morteza (2012). "Turkey and the Syrian Crisis: From Mediation to Supporting the Opposition", *Quarterly Journal of Studies, Islamic World Political Quarterly*, No. 4, pp. 110-83. (in Persian).
- Mojtahadzadeh, Pirooz (2007). *Political Geography and Geographical Politics*, Tehran: Ney Publishing. (in Persian).
- Mosallanejad, Abbas (2011). "Analysis of Iran's Power Balance Policy in a Realistic and Neorealist Approach", *Quarterly Journal of International Relations Research*, Vol. 1, No. 1, pp. 158-131. (in Persian).
- Mousavi Shafaei, Seyed Massoud, Zomordi, Zahra. (2016). Gas geopolitics and Turkish intervention in Syria. *Strategic Policy Research*, 6 (22), 147-175. (in Persian).

- Mousavi, Seyed Massoud (2016). "A Study and Analysis of Turkey's Positions and Performance Towards ISIL, in True ISIs and ISIs Truth", by Dr. Mohammad Hassan Habibian, Tehran: Farabi Research Institute of Applied Studies. (in Persian).
- Muftuoglu, Yusuf (2016). How the 'Normalization' of Salafi Extremism Has Come Back to Haunt Turkey, Retrived from: http://www.huffingtonpost.com/yusufmuftuoglu/salafi-extremism-turkey_b_10814254.html<retrieved October.2020>
- Murinson, A. (2006). "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy". *Middle Eastern Studies*, 42(6), pp. 945-964.
- News Deeply (15th May 2017). Retrived from: <https://www.newsdeeply.com/syria/community/2017/05/15/expert-view-the-ypg-pkk-andturkeys-options-in-syria>.
- Nosrati, Hamidreza, Moniri, Kamel (2011). *Diplomacy and Energy Security, First Edition*, Tehran: Nashr Publications. (in Persian).
- Omidi, Ali, Ghalamkari, Armin (2020). "Analysis of the Relationship between Developmentalist Foreign Policy and Turkish Economic Development (2002-2017)", *Bi-Quarterly Journal of International Political Economy Studies*, Vol. 2, No. 1, pp. 331-300. (in Persian).
- Omidi, Ali, Rezaei, Fatemeh. (2020). New Ottomanism in Turkish Foreign Policy: Indicators and Consequences in the Middle East. *Foreign Relations*, 3 (11), 231-267. (in Persian).
- Onis, Z. (1995, Winter). "Turkey in the Post-Cold War Era: In Search of Identity". *Middle East Journal*, 49, pp. 48-68.
- Phillips, D. L. (2017). "An Uncertain Ally: Turkey under Erdogan's Dictatorship". New Brunswick: Transaction Publishers.
- Pishgahi-Fard, Zahra, Mostafavi, Gholam-Ali, Zaki, Yashar (2020). "Analysis of Turkey's Positions Towards Regional Developments (Case Study: Isis)", *Journal of Political Studies of the Islamic World*, Vol. 8, No. 4, pp. 46-23. (in Persian).
- Purtaş, Fırat (2013). "Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi", *Akademik Bakış*, Vol.7, No:13, Pages:1-13.
- Robbins, Philip (2001), "The Position of Central Asia, the Caucasus in Turkish Foreign Policy, The Caspian Book, The Role of Foreign Powers", (collection of articles), Tehran: Institute for Caspian Studies, Office of Foreign Affairs.
- Sadeghi Aval, Hadi, Garshasbi, Reza, Naqdi, Jafar (2020). "Critical Geopolitics and Analysis of Turkey's Approach to ISIS", *Journal of Political Studies of the Islamic World*, Vol. 8, No. 1, pp. 23-1. (in Persian).
- Schwab, K. (2015). *The Global Competitiveness Report 2014-2015*. Geneva: World Economic Forum.
- Schwab, K. (2016). *The Global Competitiveness Report 2016-2017*. Geneva: World Economic Forum.

- Shahsavari, Shahab (2020). "Who created the tension between Ankara and Baghdad and who suppressed it?", Etemad newspaper, (25/08/2020), Retrived from: <http://www.etemadnewspaper.ir/fa/Main/Detail/153685>. (in Persian)
- SÖNMEZ, G. (2019). TURKEY'S FIGHT AGAINST ISIS. ISBN: 978-605-80703-6-3.
- Soyzal, Mumtaz (2004). The future of Turkish Foreign Policy, edited by Leonore.
- Speckhard, Anne, Shajkovci, Ardian(2019). "The ISIS Ambassador to Turkey", Retrived from: <https://www.hstoday.us/subject-matter-areas/counterterrorism/the-isis-ambassador-to-turkey/>.
- Sputnik News (2015). This is How Turkey's Oil Trade With Daesh Works, Retrived from: <http://sputniknews.com/middleeast/20151204/1031228456/turkey-illegal-oilbusiness-isis-zakho.html><retrieved October.2020>.
- Svet, Oleg (2010). "Turkey's 'Zero Problem' Foreign Policy: An Untenable Balancing Act", Retrived from: <https://www.tuftsgloballeadership.org/files/resources>.
- Tabnak News Agency, "Turkey's actions are in contradiction with the Sochi and Astana agreements", (04/02/2020), Retrived from: <https://www.tabnak.ir/fa/news/956581/>. (in Persian).
- Tasnim News Agency, "Turkish Demonstration in Cyprus", (09/08/2019), Retrived from: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/05/18/2072003/>. (in Persian).
- Taspinar, Omar. (2012). "Turkey's Strategic Vision and Syria", *The Washington Quarterly*, Vol. 35, No.3. 127-140.
- Tugal, C. (2016). *The fall of the Turkish model: How the Arab uprisings brought down Islamic liberalism*. London and New York: Verso.
- Turbeville, Brandon (2016). Bilal Erdogan: The Real ISIS Oil Minister, Retrived from: <http://www.activistpost.com/2015/12/bilal-erdogan-the-real-isis-oilminister.html><retrieved October.2020>
- Turkey's Engagement with Modernity. St Antony's Series. London: Palgrave Macmillan.
- Turkey's New Foreign Policy". Carnegie Endowment for International Peace, 1, pp. 1-31.
- Turkey's energy situation and the discovery of gas resources in the Black Sea (23/08/2020). Center for Energy Chain Studies, Retrived from: <https://vcstudy.ir/>.
- Tziarras, Zenonas (2012). "Turkey's Syria Problem: A Talking Timeline Of Events", *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 11, No. 3.
- Ulgen, S. (2010). A place in the Sun or Fifteen Minutes of Fame? Understanding.
- Vira, Varon, Ervin Fitzgerald and Brandon Fite, (2012). The United States and Iran: Competition involving Turkey and the South Caucasus, Center for Strategic and International Studies (CSIS), March 8.
- Vosoughi, Saeed, Rezaei, Massoud (2015). "American-Turkish Considerations in Relations with Iran", *Journal of Defense Policy*, Vol. 24, No. 93, pp. 230-189. (in Persian).

Where is the world economy, "The tension between Cyprus and Turkey ?", (19/06/2019), Retrived from: <https://donya-e-eqtesad.com/-/5/3537981>. (in Persian).

Yayla, Ahmet S (2020). "Try Erdogan at the International Criminal Court for Enabling ISIS", Retrived from: <https://investigativejournal.org/try-erdogan-at-the-international-criminal-court-for-enabling-isis/> (3/2/2020)

Zaman, Amberin (2020). "Turkey-Iran tensions spike over Azerbaijan", Retrived from: <https://www.al-monitor.com/originals/2020/12/turkey-iran-tensions-erdogan-azerbaijan-arrests-drug-baron.html>